

Interaktiv skulptur

- hur samtidskonst skapar aktivitet i offentlig miljö

Beatrice Andersson

Kandidatarbete vid institutionen för stad och land i Uppsala, LA- avdelningen
EX0529 Kandidatarbete i landskapsarkitektur 2010, 15hp på landskapsarkitektprogrammet

© Beatrice Andersson

Titel: Interaktiv skulptur – hur samtidskonst skapar aktivitet i offentlig miljö

Nyckelord: aktivitet, interaktiv skulptur, offentlig miljö

Handledare: Tomas Eriksson, institutionen för stad och land

Examinator: Sofia Sandqvist, institutionen för stad och land

Omslagsbild: Declination av Tony Cragg, 2007 Sandwalls plats, Borås. Foto: Beatrice Andersson, 2010

Online publication of this work: <http://epsilon.slu.se/>

Introduktion

Uppsatsen består av fyra delar. Inledningsvis beskrivs bakgrunden, uppsatsens syfte och frågeställning. Därefter presenteras avgränsningar, sedan följer ett stycke där viktiga begrepp definieras. I andra delen beskrivs metoden som använts. Den tredje delen ägnas åt resultatet som diskuterar svaret på min frågeställning. I den sista delen reflekterar jag över mitt resultat och den valda metoden.

Bakgrund

Jag upplever att offentliga platser saknar attraktionskraft som lockar till spontan rörelse. Många platser saknar personliga detaljer som livar upp och skapar myshörnor där hela familjer kan samlas. Istället erbjuds renstädade och avskalade platser för kommunikation i staden och genom naturområden. Det estetiska uttrycket påverkar vår rörelse men även våra tankar och reaktioner i utemiljön. Landskapsarkitekten skapar potentiella platser för vistelse. Martha Schwartz säger att landskapsarkitektens uppgift är att utforma landskapet. Vi skall genomsyra det med form, mening och skönhet. Vi ska skapa sammanhang, minne och plats. Vi ansvarar för att forma en gemensam miljö för alla i samhället (Richardson, 2004, s. 122). I utbildningen lär sig landskapsarkitekten om landskapsarkitekturens historia och sammanhang för det visuella uttryckssättet. Schwartz skriver att konstnären använder konsten som kommunikationsmedel och även landskapsarkitekten behöver lära sig att se på landskapet som en kulturell konstform, likt arkitektur, måleri och skulptur. Därför behöver landskapsarkitekten få en mer grundläggande kunskap inom konst och konsthistoria (Richardson, 2004, s. 122). Konst kan användas i Landskapsarkitektens arbete för att skapa en unik plats som skapar aktivitet, både tankeverksamhet och rörelse.

De senaste tio åren har interaktiv skulptur blivit mer förekommande i samband med nya projekt inom landskapsarkitektur. Skulptur placeras på stadens gator och torg, i parker och naturreservat. Jag tycker att interaktiv skulptur skapar något nytt och spännande i offentlig miljö. Där skulptur blir en sammanbindande länk mellan landskapsarkitektur och samtidskonst.

Syfte och frågeställning

Jag tror att landskapsarkitekter kan skapa mötesplatser i den offentliga miljön med större variation än vad som finns idag. Miljöer som inspirerar till ett mer valfritt och kreativt agerande i utemiljön. I det offentliga rummet dras min uppmärksamhet till det konstnärliga uttrycket. Jag intresserar mig speciellt för de aktiviteter och uttryck som uppstår vid samtidskonstens skulptur.

Uppsatsens syfte är att undersöka och beskriva interaktiv skulpturs sätt att bidra till aktiviteter, fysiska aktiviteter i form av rörelse och mentala aktiviteter såsom reflektion och tankar.

Uppsatsen kan ses som en inspirationskälla för landskapsarkitekter och planerare av den offentliga miljön. Med exempel av skulptur och skulpturs

sammanhang vill jag visa på ett sätt att vidga landskapsarkitekturen och göra den mer variationsrik.

Utifrån skulpturparken i Wanås, skulpturstaden Borås och landskapsarkitekten och skulptören Monika Goras arbete kommer jag att undersöka frågeställningen:

Vilka aktiviteter kan interaktiv skulptur skapa i offentlig miljö?

Avgränsningar

Uppsatsen fokuserar på hur skulptur kan bidra till aktiviteter, då jag upplever att den interaktiva skulpturala konstformen ligger nära landskapsarkitekturens arbetsområde. Båda arbetar med naturmaterial och formar en plats respektive objekt i olika skalor utifrån liknande tankar om att erbjuda valmöjligheter för besökaren.

Skulptur placeras både i offentliga lokaler och utomhus i den offentliga miljön. Jag har valt att inrikta mig på offentliga platser i staden och naturen eftersom det är här skulptur och landskapsarkitekturen kan spela mot varandra och skapa intresseväckande platser.

Skulptur som konstform har förändrats genom historien och i uppsatsen fokuserar jag på samtidskonsten under de senaste tio åren då interaktiv skulptur växt fram. Uppsatsen tar upp tre svenska exempel som beskrivs och diskuteras mer utförligt. Det är samtalspersonernas kunskaper och erfarenheter som ligger till grund för resultatet.

Begrepp

I detta stycke beskrivs viktiga begrepp. *Offentlig miljö* är rummet där skulptur placeras. *Interaktiv skulptur* interagerar med personer i det offentliga rummet. *Landskapsarkitekten* planerar och gestaltar den fysiska miljön. *Landskapsarkitektur och konst* beskriver konceptuell landskapsarkitekturs relation till konst. Vilket ger en bild av sammanhanget där landskapsarkitekten verkar och hur samtidskonst används och kan användas i offentlig miljö.

Offentlig miljö

Den offentliga miljön är de gemensamma utrymmen som vi delar med varandra. Det är där vi rör oss, vistas, kommunicerar, upplever miljöer, återhämtar oss och möter olika människor (Berglund & Jegerby, 1998, s. 21). I boken *Spaces of uncertainty* beskriver Cuper och Miessen att utemiljön ofta ses som mellanrum eller marginaler, medan byggnaders fasader och innehåll får stå för attraktionskraften och uppmärksamheten. De beskriver hur den offentliga utemiljön har blivit uppvisningsytor till husen istället för offentliga plattformar för interaktion (Cupers & Miessen, 2002, s. 74). I boken *Urban recreation* skriver författaren att varje yta är programmerad, med definierade aktiviteter. En stad behöver regler för hur vi ska röra oss men den gestaltningen lämnar mindre utrymme för spontanitet och ett varierat uttryck. Gator och parker är till för stadens dubbelhet, med vila och rekreation tillsammans med utrymme för evenemang och festivaler (Kidpele, 2006, s. 173).

Idag är det planerarna av offentlig miljö som har möjlighet att bjuda in till olika aktiviteter och skapa potentiella platser för vistelse i staden. Jan Gehl

berättar i boken *Livet mellem husene* att stadens offentliga miljöer behöver nödvändiga, valfria och sociala aktiviteter. Kommunikationen och framkomligheten behöver fungera. Gehl skirver att nödvändiga aktiviteter sker oavsett den offentliga miljöns utformning. Sociala aktiviteter kräver att det finns sysselsättningar som lockar personer till mötesplatsen. Att gå ut på promenad, samlas där andra är eller att stanna och vila i utemiljön är exempel på valda aktiviteter. De styrs av hur tilltalande skönheten och den sociala karaktären är i den gemensamma miljön. För att vuxna ska vistas och uppehålla sig i den offentliga miljön behövs de sociala och valfria attraktionskrafterna (Gehl, 2003, s. 7-10).

Interaktiv skulptur

Interaktiv skulptur är en del av stadens offentliga konst. Konsten är placerad i offentlig miljö och är till för alla. Skulptur är framför byggnaden men inte en del av byggnaden, i naturen men inte en del av den (Nationalencyklopedin). Skulptur är en vidareutveckling från de monumentala, figurativa statyerna som placerats på piedestaler i våra städer. Idag tillåts skulptur vara mer abstrakta och är en konstform som är skild från statyer. I den offentliga miljön får skulptur en funktion, där den samverkar med åskådaren i en ömsesidig relation. Interaktiv skulptur kan benämnas som samverkande och ömsesidig skulptur (Nationalencyklopedin).

Emma Johansson skriver att interaktiv skulptur även kan kallas *social skulptur* då de berör åskådaren genom ett visuellt intryck som skapar eftertanke (Johansson, 2009, s. 10,11). Konsten kommunicerar till åskådaren och skapar tankeverksamhet och reflektion, vilket är en form av aktivitet som kan uppstå i offentlig miljö.

När skulptur är till för att användas kan den kallas för *bruksföremål* (Johansson, 2009, s. 10,11). Verket upplevs fysiskt då betraktaren sätter sin kropp i relation till skulpturen. Konsten upplevs aktivt genom att klättra, leka, beröra eller vila på skulpturen. Erfarenheten är individuell och blir valfri då åskådaren själv väljer hur föremålet används (Johansson, 2009, s. 10,11).

Ett exempel på en ömsesidig skulptur är den uppvärmda sittbänken *Jona* på Östra Ågatan i Uppsala, av skulptören Kajsa Mattas 2004 (Mattas, 2009). Skulpturen i brons används som sittbänk och ibland som en soffa där personer kan ligga ned och vila. Det är en plats som delas av flera, ett par i 60 års ålder kan sitta på ena änden av skulpturen medan två tonårstjejer sitter på den andra änden. Det gör skulpturen interaktiv och till ett bruksföremål eftersom besökaren får välja hur den används. Vad *Jona* föreställer är inte helt säkert, utan föder funderingar och tankar, på så sätt blir objektet en social skulptur.

Ytterligare ett exempel på interaktiv skulptur är *Windshield*. Skulpturen är designad av Carsten Höller och placerades på Tullplatsen i Östra Hamnen i Västerås 2004. *Windshield* är ett justerbart vindskydd av akrylglas och rostfritt stål (Statens konstråd). Vindskyddet skapar en ny plats och en målpunkt på bryggan vid vattnet. Skulpturen har en ömsesidig påverkan då det är möjligt för besökaren att justera och använda verket på olika sätt.

Landskapsarkitekt

I arkitektens arbete sätts människans rörelse och behov i relation till förutsättningarna i det omgivande landskapet, markförhållanden och naturens möjligheter. Det är många aspekter och intressen som ofta strider mot varandra som ska förenas i en helhetslösning (Sveriges Arkitekter, 2008).

På Sveriges Arkitekters hemsida står det att landskapsarkitekten har en särskild kompetens när det gäller att ta hänsyn till ekologiska och naturresursbevarande värden. Dessa kunskaper ställs i förhållande till ekonomiska, tekniska, funktionella samt estetiska aspekter (Sveriges Arkitekter, 2008).

Landskapsarkitektens breda kunskapsområde spelar en viktig roll för utformningen av den fysiska miljö som vi lever i (Sveriges lantbruksuniversitet).

Johansson förklarar att det som landskapsarkitekter skapar ska vara tillgängligt och lättförståeligt och bilda en helhet, en plats mer än ett objekt. Konstnären tänker mer konceptuellt vilket gör att tanken och idén bakom verket är mer tydligt och kräver mer av besökaren. Resultatet blir mer själviskt och kan vara ett enskilt objekt som inte relaterar till en förutbestämd plats (Johansson, 2009, s. 22).

Landskapsarkitektur och konst

Martha Schwartz är Landskapsarkitekt och arbetar med landskapsarkitektur som är starkt förknippad med konst. Schwartz arbetar i London och var med och startade den konceptuella landskapsarkitekturen tillsammans med landskapsarkitekterna Topher Delaney i San Francisco, Ken Smith i New York och Claude Cormier i Montreal (Richardson, 2004, s. 17). Deras projekt i den offentliga miljön har tydliga kopplingar till konstens uttryckssätt. Ramen för landskapsarkitektur har vidgats och landskapet kan vara och handla om vad som helst. Idéer kan genomföras grafiskt, skulpturalt, bokstavligen och symboliskt på samma gång (Richardson, 2004, s. 16,17). Den konceptuella landskapsarkitekturen fokuserar på att skapa en platsspecifik gestaltning. Platser blir användbara, meningsfulla och vackra för människan. Vilket genomförs utan försök eller krav på att efterlikna eller återskapa naturen (Richardson, 2004, s. 8,9).

Martha Schwartz ser landskapet som konst med ett personligt uttryck. Det räcker inte att landskapet fungerar som en funktionell yta, ses som marginaler mellan byggnader, som en ren respit från vardagen, en dekoration runt en del byggnader eller en trevlig plats att befinna sig på. Precis som andra konstformer bidrar till kulturen måste landskapsarkitekturen ge stimulans för hjärta, sinne och själ. Även landskapsarkitekten kan utveckla ett meningsfullt språk om vår egen plats, kultur och tid. Landskapet kan vara ett medium, som konst och arkitektur, där idéer kan utvecklas (Richardson, 2004, s. 87).

Metod

Arbetet bygger på två former av informationsinhämtning: litteraturstudier och samtal. Nedan följer en beskrivning av dessa två. Efter stycket om samtal beskrivs även de valda platserna och samtalspersonerna för studien.

Litteraturstudier

Jag har studerat litteratur skriven av både landskapsarkitekter och konstnärer för att få en varierad bild av skulpturs användning i offentlig miljö. Boken *Urban recreation* om gatukonstnärerna Akay & Peter tillsammans med Ernst Billgrens bok *Vad är konst* visar på konstnärens relation till konst och skapande i offentlig miljö. Litteratur om Wanås skulpturpark och konsten i Borås berättar om samarbetet mellan konstnär och samordnaren. Martha Schwartz biografi och Jan Gehls bok *Livet mellan husene* gav inblick i relationen mellan landskapsarkitektur och konstens attraktionskraft.

Samtal

Eftersom frågan är relativt ny har jag även valt att samtala med framstående personer inom ämnet. Personerna som valts har arbetat med skulptur under lång tid, i ett större sammanhang och tros därför kunna svara på min frågeställning.

Jag har fått kännedom om samtalspersonerna genom mitt intresse för konst och landskapsarkitektur, samt genom media och kulturprogram.

Före mötestillfällena formulerade jag nio olika samtalsämnen att utgå ifrån i diskussionerna. Ett ämne som berördes var kulturens betydelse i offentlig miljö. De övriga ämnena utgick från olika perspektiv av skulptur. Några var inriktade på beskrivning av skulptur som ålder, syfte, sammanhang och interaktion med omgivningen. Annat som behandlades var skulpturers budskap och vilket intryck skulpturen gav, och vad det i sin tur bidrog i fråga om delaktighet och sociala effekter. Samtalen spelades in och bearbetades av mig i efterhand. För att minimera felkällor har mina samtalspersoner tagit del av uppsatsens resultat. På så vis har jag haft möjlighet att åtgärda eventuella feltolkningar. I samband med samtalen besökte jag även skulpturerna som beskrivs i uppsatsen. Att se och uppleva skulpturen i dess rätta miljö skapade en djupare insikt i samspelet mellan skulptur, dess omgivning och mottagaren. Efter samtalen valde jag ut tre skulpturer, en från varje plats. De verk som valdes var: *Ute* av Charlotte Gyllenhammar i skulpturstaden Borås, *Grå Mussla – Grey Clam* av Jene Highstein i Wanås skulpturpark och *Metamorfos* av Monika Gora i Linköping. Dessa skulpturer valdes då de på olika sätt används interaktivt. Tillsammans med andra skulpturer beskrivs de utförligare i resultatavsnittet.

Samtalspersoner och skulpturens sammanhang

De offentliga platser med skulptur som ingår i uppsatsen är staden Borås, Wanås i Östra Göinge i Skåne och Järnvägsparken i Linköping.

I Borås finns ett hundratal skulpturer placerade i stadens offentliga miljöer (Borås stad, 2010). Efter att skulpturen *Pinocchio, Walking to Borås* av Jim Dine kom till Borås har stadens skulpturprofil utvecklats. Varje år placeras ny

samtidskonst i den offentliga miljön. På konstmuseet i Borås träffade jag museichef Hasse Persson¹ som är pionjär och initiativtagare för utvecklingen av skulpturstaden Borås.

Stiftelsen Wanås Utställningar är en ideell stiftelse. Anläggningen består av en medeltida borg, ett ekologiskt jordbruk, en konsthall och en skulpturpark med ett fyrtiotal konstverk. Sedan 1987 har skulptur och platsspecifika installationer placerats i området och i parken som är öppen för allmänheten (Wanås). Vid Wanås träffade jag Marie Ottosson², intendent vid Stiftelsen Wanås Utställningar.

I Linköping finns ett skulpturalt verk av Monika Gora³, nämligen skulpturen *Metamorfos*. Gora är landskapsarkitekt och skulptör verksam i Malmö. Att samtala med en landskapsarkitekt och skulptör är viktigt för att få en bild av skulpturs betydelse från samordnaren och konstnärens synvinkel.

Resultat

Aktiviteter som uppstår vid interaktiv skulptur beskrivs i resultatet genom exempel från tre platser. Varje del börjar med en presentation av staden, parken respektive landskapsarkitekten/skulptören. Det ger en introduktion till skulpturs sammanhang och konstens betydelse. Sedan beskrivs ett huvudexempel. Därefter ges några skulpturer och deras roll i offentlig miljö. Detta följs av ett vidare resonemang där skulpturfunktion diskuteras. Efter att de tre exemplen har presenterats följer en resultatsammanfattning.

Skulpturstaden Borås, samtal med Hasse Persson

I mer än tjugo år har Borås berikats med offentlig konst. Fler än hundra fristående skulpturer är placerade på stadens gator, parker och torg, lättillgängligt och till för allmänheten (Borås Stad, 2010). Jim Dines *Pinocchio*, *Walking to Borås* är stadens mest uppmärksammade verk. *Pinocchio* är skapad för att passa in i det omgivande stadslandskapet vid Allégatan. Där den lilla träpojken har blivit en nio meter hög skulptur i brons (Persson *et al.* 2009, s. 1). Hasse Persson¹ berättar att *Pinochios* skor blivit slitna efter besökare som suttit på dem. Platsen har blivit en ny samlingspunkt, trots att den ligger nära en vältrafikerad rondell. *Pinocchio* är omtyckt, omtalad, men också omdiskuterad (Persson *et al.* 2009, s. 1). Att Jim Dines *Pinocchio* finns i Borås har stor betydelse för staden. Dels genom samhällsdebatten och engagemanget som skedde före invigningen 2008, dels genom startskottet att göra Borås till en attraktiv skulpturstad med den bästa samtidskonsten. Persson berättar att varannan sommar anordnas en skulpturfestival då verk av svenska och internationella skulptörer ställs ut. Efter festivalen stannar några skulpturer kvar i Borås, tack vare privata och offentliga satsningar. På så sätt byggs en levande skulpturstad fram, förklarar Persson.

¹ Hasse Persson, Museichef Borås Konstmuseum, samtal 16 april 2010

² Marie Ottosson, Intendent vid Stiftelsen Wanås Utställningar, samtal 12 april 2010

³ Monika Gora, Landskapsarkitekt/skulptör, GORA art & landscape, telefonsamtal 4 maj 2010

Skulpturen *Ute* av Charlotte Gyllenhammar 2005 Södra Torget, Borås.

Foto: Beatrice Andersson, 2010

Skulpturen *Ute*

Ett fyraårigt barn i för stora, bylsiga regnkläder står under ett träd i utkanten av Södra Torget i Borås. Försjunken i tankar tittar barnet mot vattnet i ån Viskan. Det verklighetstroga utförandet och bronsens kraktär gör att skulpturen upplevs fastfusen och definitiv (Persson *et al.* 2009, s. 2). Skulpturen *Ute* av Charlotte Gyllenhammar (2005) liknar klassiska figurativa skulpturer och är i viss mån föreställande. Persson berättar att det är den valda placeringen och uttrycket som kommunicerar till åskådaren och gör skulpturen till en social skulptur. Skulpturen *Ute* skapar aktivitet via tankar och funderingar som dröjer sig kvar. Den väcker en oro för att barnet ska trilla ned i vattnet, funderingar kring varför barnet är övergivet eller varför barnet har för stora kläder, beskriver Persson. Charlotte Gyllenhammars skulpturer skildrar människans situation och barns utsatthet i det moderna samhället (Persson *et al.* 2009, s. 2). Skulpturen *Ute* blev snabbt omtyckt av boråsarna och uppskattas speciellt bland åskådare som saknar förkunskaper inom konst eller inte har ett utövat konstintresse (Olsson, 2009, s.7). Skulpturen *Ute* bidrar till aktivitet i offentlig miljö, då gående börjar reflektera kring skulpturen, platsens omgivning och situationen i dagens samhälle. Skulpturen ger platsen betydelse och identitet.

Samtidskonstens skulptur

Samtidskonstens skulptur är ofta abstrakta och nonfigurativa. Hasse Persson förklarar att skulptur söker efter ett fenomen, en känsla eller en teori istället för en perfekt avbildning. När det gestaltade inte är uppenbart krävs mer tankeverksamhet och ökade kunskaper hos betraktaren. Persson fortsätter förklara att de tankar nonfigurativ skulptur väcker dröjer sig kvar vilket ger de abstrakta skulpturerna en längre livslängd. Figurativa verk registreras lättare och glöms därefter bort. Ju mer ickeföreställande skulptur är desto mer rädd blir mottagaren. Perssons resonerar vidare att när åskådaren inte förstår blir

inställningen negativ och som skyddsmekanism talar vi illa om skulptur. Det vi inte reflekterar över är att konst har flera uttryckssätt som talar till mottagaren på olika plan. I vissa fall är det nödvändigt att lära sig förstå och tolka det konstnärliga språket.

Skulpturen *Ute* köptes in i samband med Gyllenhammars utställning ”Privat idiot” på Borås konstmuseet 2005 (Olsson, 2009, s. 7). 2007 kom skulpturen *Declination* av Tony Cragg till Sandwalls plats i centrala Borås och 2010 visade konstmuseet en retrospektiv utställning med Tony Craggs skulpturer. Utställningarna på konstmuseet har omkring 15 000 – 20 000 besökare är ett sätt att höja kunskapen om offentlig konst, förklarar Persson. Förhoppningen är att de som kommit och sett Tony Craggs utställning får en större förståelse för skulptur och blir ambassadörer för skulpturen *Declination*. Persson säger att när mottagaren blir intresserad och förstår vad konsten innebär, talar personen inte illa om en skulptur. Genom bra guidning och ett ökat intresse från allmänheten har förståelseprocessen för samtidskonsten och kommunikationen mellan åskådare och skulptur utvecklats. Persson menar även att kommuner som köper in konst måste förstå processen som får människor att börja ”älska” en skulptur. Att tycka om något är en inlärningsprocess. Människor upplever att saker omkring oss har vissa egenskaper som vi gillar eller inte, medan det egentligen är vi själva som skapar våra egna upplevelser (Billgren, 2008, s. 83).

Enligt Persson har skulptur och det evenemang som finns runtomkring konstverken stärkt turistnäringen och gett Borås en levande stadskärna. Människor samlas vid skulpturerna, går skulpturvandringen, leker mellan stenstolarna (Borås Surround av Richard Nonas, 1996) på Stora Torget eller går och klappar den gröna Kaninen (Mate Hunting av Marianne Lindberg De Geer, 2008) på magen (Olsson, 2009, s. 3, 14). Persson berättar att allt fler konferenser förläggs i Borås och att det under konferenstiden görs ett avbrott för att gå en guidad skulpturvandring.

Skulptur är en del i ett förändringsarbete av en stads image och självkänsla. Kan Jim Dines skulptur *Pinocchio* vara med och skapa förnimmelsen att invånarna bor i en stad som är värd att bo i, där befolkningen vill stanna, utvecklas och etablera företag, då har kommunen lyckats, tycker Persson. Han säger även att konst i sig inte ska behöva ha någon funktion, utan det ska bara vara, det räcker om det är bra konst. Trots det bekräftas konsten i ekonomiska termer, eftersom det är lättare när en kommun argumenterar för en viss budget, säger Persson.

Wanås skulpturpark, samtal med Marie Ottosson

Vid Wanås Slott i norra Skåne skapas ett nytt rum för konsten där skulptur och installationer blandas med naturupplevelser och historia. Den ena epoken efter den andra läggs på varandra: slottet, parken, magasinsbyggnaderna, det ekologiska jordbruket och samtidskonsten. Sedan 1987 har skulptur och platsspecifika installationer visats på Wanås (Minnhagen-Alvsten, Wachtmeister & Edenheim, 1994, s. 9).

I maj varje år öppnas en ny utställning där nya skulpturer och platsspecifika installationer visas utomhus i parken och inomhus i Konsthallen (Wanås).

Utställningen avslutas i oktober då några av verken eventuellt stannar kvar och blir permanenta på Wanås, berättar Marie Ottosson¹.

I parken får besökaren rör sig fritt, vilket leder till ett naturligt och avslappnat umgänge med konsten, säger Ottosson. Den generösa och öppna attityden mot besökaren ger platsen en omedelbar glädje (Minnhagen-Alvsten, Wachtmeister & Edenheim, 1994 s. 51). Ottosson berättar att barn kommer tillsammans med mor- och farföräldrar då det finns något för alla att uppleva i parken. Parken är fylld med personliga uttryck, vilket ger en hemkänsla och en upplevelse av ett förlängt vardagsrum. Det finns mycket plats och utrymmen för konst i den stillsamma bokskogen där besökarna vitaliserar och skänker nytt liv till landsbygden som är tyst och tom (Minnhagen-Alvsten, Wachtmeister & Edenheim, 1994, s. 9).

Grey Clam – Grå Mussla av Jene Highstein 1990, 2001 Wanås skulpturpark.

Foto: Beatrice Andersson, 2010

Skulpturen Grå Mussla – Grey Clam

Ett stycke in i parken på en höjdrygg ligger *Grå Mussla (Grey Clam)*. Marie Ottosson berättar hur namnet och formen för besökarnas tankar till en förstörd organism som strandat nära vattnet. I själva verket är det en 20×18×2 meter stor betongplåt som breder ut sig och stillsamt pockar på uppmärksamhet (Wachtmeister, 2001, s. 269). Ottosson säger att reaktionerna när skulpturen *Grå Mussla (Grey Clam)* av Jene Highstein uppfördes i parken 1990 var starka. Året före hade ett mindre och sinnligt verk funnits på platsen. Kontrasten mellan verken, liksom materialet och storleken, gjorde att objektet av många besökare upplevdes främmande.

Idag har besökaren en helt annan relation till verket. Ottosson säger att *Grå Mussla* uppskattas av många. Hon beskriver hur människor i olika åldrar kommer tillbaka för att "titta till" skulpturen, för att se om den är okej och för att säga hej!

¹ Marie Ottosson, Intendent vid Stiftelsen Wanås Utställningar, samtal 12 april 2010

Barn lägger kinden intill och händerna på skulpturen. Andra klättrar upp och vistas på den eller gör den till utgångspunkt för spontan lek.

Ottosson berättar att betong de senaste åren har flyttat in i trädgårdens och husets inredning och förknippas inte längre med dålig status eller miljonprogrammet. *Grå Musslans* storlek skrämmer oss inte heller längre, förklarar Ottosson. Naturen har gett skulpturen en viss patina och verket är nu en självklarhet i parken.

Skulpturen *Grå Mussla* är relationsskapande och en interaktiv skulptur både socialt och som bruksföremål. Ottosson säger att besökare som tyckte verket var hemskt och förfärligt från början nu kommer tillbaka och känner något helt annat. Det visar att skulpturens betydelse förändras med tiden och att det behövs tid att "lära känna" ett konstverk.

Skulpturen *Grå Mussla* är ett bruksföremål som ger upphov till ett flertal aktiviteter, skulpturen är även social då den har en relationsskapande och reflekterande effekt.

Platsspecifik konst

I boken *Konsten på Wanås* beskriver Marika Wachtmeister, initiativtagare till skulpturparken på Wanås, hur platsen förstärks av konsten och tvärtom. Skulptur verkar i en välregisserad dialog med terrängen, fonden och medspelaren (Minnhagen-Alvsten, Wachtmeister & Edenheim, 1994, s. 52, 151).

Skulpturenas placering är noggrant utvald. I början placerades verken närmare slottet för att sedan mer successivt flytta sig utåt i den vilda naturen, berättar Ottosson. Vissa installationer är mer otillgängliga än andra. Ottosson säger att konsten på Wanås förhåller sig till naturen och kulturen på platsen. Skulptur sätts i relation till naturskyddsområdets stora ädellövträd och den mänskliga skalan. Verken är platsspecifika och resultatet berättar om konstnären relation till platsen.

Konsten är menad att skapa en upplevelse eller iscensätta ett tillstånd (Wachtmeister, 2001, s. 7). Marika Wachtmeister skriver att konsten hjälper till att formulera det som händer och sker, genom att starta en dialog där nuet formuleras om och om igen. Konst är ett språk för nya företeelser som både berör det positiva och det plågsamma (Wachtmeister, 2001, s. 10). Ottosson anser att konsten är en viktig kommunikationsfaktor i samhället, vilken är svår att ersätta genom något annat. Skulptur är ett aktivt och engagerande medel som talar till mottagaren. Upplevelsen ligger i betraktarens ögon och kan blockeras av uppbyggda förväntningar eller en rädsla för att man som åskådare inte ska förstå skulptur, säger Ottosson. Naturen skapar en dimension som lättar upp intrycket för den ovane och gör upplevelsen mer behaglig då konsten känns mindre krävande. Konst har både en lärande och en utvecklande funktion, säger Ottosson. Det pedagogiska arbetet på Wanås tillsammans med visningar i parken ökar besökarens förståelse för samtidskonst och platsspecifik konst.

Landskapsarkitekt och skulptör, samtal med Monika Gora

Monika Gora är landskapsarkitekt och driver sedan 1989 företaget, GORA art & landscape (Gora). Hon arbetar med landskapsarkitektur, skulptur och temporära installationer i offentlig miljö. Skulpturerna har ett abstrakt formspråk som med sina organiska former samspelar med den omkringliggande naturen eller kontrasterar till stadsmiljön. Verken inbjuder till interaktion och upplevs när skulpturen undersöks genom fysisk aktivitet.

Metamorfos av Monika Gora 2005 Järnvägsparken, Linköping.

Foto: Beatrice Andersson, 2010

Skulpturen Metamorfos

Skulpturen *Metamorfos* av rostfritt stål är 36 kvadratmeter och invigdes i Linköping 2005 (Gora, 2010). Ett glittrande amorft landskap i rostfritt stål bubblar upp ifrån marken mellan två gångstråk i Järnvägsparken i Linköping (Gora, 2010). Monika Gora¹ förklarar att skulpturen speglar Linköpings utveckling inom biogas och högteknologi. Verkets plastiska utformning representerar förändring, jäsningsprocessen i biogastillverkningen samt hur mottagarens tankar fylls med nya associationer (Gora, 2010). Gora berättar att skulpturen i sig själv skapar ett eget landskap som kontrasterar mot den omgivande naturen. Ytan reflekterar omgivningen, himlen, lindarna, kastanjeträden och besökare (Gora, 2010).

Metamorfos har en estetiskt tilltalande funktion och är en social skulptur som söker uppmärksamhet. Skulptur blir ett bruksföremål när åskådaren interagerar med verket. Aktiviteterna lämnar spår efter människor som klättrat, gått, lekt

¹ Monika Gora, Landskapsarkitekt/skulptör, GORA art & landscape, telefonsamtal 4 maj 2010

eller suttit på skulpturen (Gora, 2010). Användningen är valfri, den beror på besökarens fantasi och frimodighet, berättar Gora.

Gora säger att platsen för skulpturen var odefinierad vid projektets början. Syftet var att utsmycka Linköpings biogasanläggning eller platsen där stadsbussarna parkeras nattetid. Gora föreslog att placera skulpturen i Järnvägsparken där biogasbussarna cirkulerar under dagen. På platsen kopplas skulpturens gestaltning till bussarna och Tekniska Verken vid Centralstationen. Det innebär även att utsmyckningen placerats på en plats där fler personer får möjlighet att uppleva den, påpekar Gora.

Engagemang

Goras skulpturer kräver ett engagemang, det fordras tankeverksamhet när åskådaren inte riktigt förstår vad det är. Gora berättar att det inte räcker med att sitta på en plats och beskåda skulpturen, utan det krävs att personen själv aktivt utforskar föremålet genom att röra sig på skulpturen och se den ifrån olika håll. Gora förklarar att det är när kroppen sätts i relation till skulpturen som den upplevs och förstås. Utforskandet kan innebära att mottagaren utsätter sig för en fysisk utmaning som är lustfylld men även riskfylld. Enligt Gora behöver skulptur ha vissa egenskaper som lockar till ett aktivt utforskande.

Interaktiv skulptur ska väcka nyfikenhet och skapa en lustfylld känsla, beskriver Gora. Skulptur tillhör inte de vanliga eller nödvändiga aktiviteterna som Jan Gehl beskriver (2003, s. 7-10). Gora anser att uppleva något extraordinärt eller vackert också kan vara en nödvändighet. Att bidra med något utöver det vanliga kan vara viktigare än att tillgodose nyttoaspekterna, påpekar Gora.

Det finns något hos samtidskonstens skulptur som är igenkännbart men även något som är annorlunda och väcker tankar. Gora vill återskapa och koncentrera de upplevelser mottagaren kan upptäcka på egen hand i naturen eller staden. Verken kontrasterar till stadsrummet, parkområdet eller det givna sammanhanget och skapar en sublim känsla då det oväntade sammanförs. Genom skulptur blir platsen mer intressant. Gora berättar att skulptur kopplas samman till platsen historia och påbörjar en ny berättelse tillsammans med omgivningen och mottagaren.

Goras temporära ljusskulptur *A Drop of Light* som placerades utanför Regeringshuset i Stockholm 1998, var 24 meter lång och 12 meter hög och gav besökaren en lustfylld känsla (Gora). Gora förklarar att skulpturen var en stor ljuskropp, av tunt luftballongtyg. Intill ljusvolymen upplevde besökaren en förnimmelse av sommar, med det varma och ljusa som fyller allting och ger en behaglig känsla. Känslan och upplevelsen blir aktivt påtaglig intill skulpturen.

Gora förklarar hur dagens offentliga miljö till större del belamras av prylar som både allmännyttan och företag har placerat ut. Gatuverksamheter med ett vinstintresse får ta allt mer av allmän plats. Gestaltningen blir strömlinjeformad och gående leds snabbt vidare från den ena verksamheten till den andra, menar Gora. Den möblering som finns i staden låser platser till en specifik aktivitet, vilket resulterar i att valmöjligheter och flexibilitet försvinner. Gora förklarar att placering av permanenta utsmyckningar i den offentliga miljön kan ge samma effekt. När skulptur samverkar och blir ett med platsen bildas en helhet. Objektet ockuperar inte platsen. Gora menar att i dessa fall ger skulpturs närvaro fler möjligheter än vad som fanns på platsen före installationen.

Permanent utsmyckningar är en del av staden. Tanken och utformningen bakom permanenta objekt som placeras i offentlig miljö kräver en hög kompetens, menar Gora. Det personliga uttrycket bör vara tidsbeständigt både konceptuellt och materialmässigt och gärna relatera till platsen. Skulptur behöver bli ett med platsen och inte ytterligare en belamrande möbel. Det som sker i offentlig miljö är inte för evigt, även det permanenta har en begränsad livslängd, förklarar Gora.

Temporära installationer är händelser som sker i stadsrummet. De kan få vara extrema på något sätt, tycker Gora. Installationen skapar en oväntad kombination, ett överraskningsmoment som inte är helt begripligt och igenkännbart, berättar Gora. Hon menar att tillfälliga installationer kan tillåtas ta ut svängarna, där även upplevelser som gränsar mot det obehagliga ibland har sitt berättigande.

Genom att söka tillstånd för installationer och evenemang kan alla medborgare synas i det offentliga rummet. På så sätt blir offentlig miljö ett gästrum för det personliga uttrycket. Det tillfälliga tillåts vara av olika kvalité och visar att gaturummet inte enbart är till för kommersialism, menar Gora. De konstnärliga, anarkistiska och individuella inslagen är väsentliga i offentlig miljö och förtydligar att stadsrummet är till för att användas, anser Gora.

Resultatsammanfattning

Skulptur skapar identitet i staden och mötesplatser och målpunkter i naturen.

I Borås har konsten flyttat från museet ut till det offentliga rummet. Här får allmänheten känna och uppleva konsten i vardagen. Skulpturerna i Borås är framförallt sociala, de betraktas när personen rör sig genom staden, blir samlingspunkter och väcker eftertanke. Det skulpturala intrycket leder till en inlärningsprocess där det estetiska värdet får större förståelse. Konsten blir ett kommunikationsmedel i samhället och en fristad från kommersiella syften. Gatustrukturen förgylls och lättas upp då verken skapar platser med ny identitet. Staden får ett större attraktionsvärde och den offentliga miljön känns omhändertagen och värdesatt. Det är en långsiktig satsning som kräver en pågående dialog med boråsare och kommunpolitiker, men även ett kontinuerligt underhåll och engagemang.

Att bege sig till Wanås är ett aktivt val, aktiviteterna på platsen och nya installationer i parken lockar på nytt ut besökaren i naturområdet. Precis som naturen är en plats för lekfullhet och rekreation har konsten samma innebörd och gemensamt skapar naturen och samtidskonsten en lustfylld känsla. Skulptur är utgångspunkt för lek och skapar hållplatser på utflykten. Verken är sociala då de blir del i en inlärningsprocess. De är inbjudande och taktila som ett bruksföremål. Konstnärens intentioner kommuniceras till besökaren och påverkar hur parken och verksamheten på Wanås fungerar och utvecklas.

Gora vill förmedla en intresseväckande känsla, en nyfikenhet som gör att besökaren väljer att utforska objektet. Utifrån en sublim känsla eller oförståelse väcker skulptur eftertänksamhet. Tankeverksamheten pågår bekräftande skulpturen i sig men också verket satt i relation till omgivningen. Om besökaren så väljer utforskas skulpturen fysiskt med fantasifulla aktiviteter. Ofta blir skulptur en symbol, ett landmärke som människor samlas kring, men det är också en utgångspunkt för spontanitet och för det oväntade.

Diskussion

Resultatet visar att interaktiv skulptur interagerar både socialt och fysiskt med mottagaren. Hur reaktionen blir beror på besökarens preferenser, mottaglighet och vilja att uttrycka sig fysiskt eller reflektera över skulpturs budskap. Skulpturerna i Borås, Wanås och Linköping samspelar med besökaren på tre olika plan: tankemässigt, fysiskt och inspirerande. Det första är kommunikationen från verket till mottagaren som väcker eftertänksamhet. Det andra är skulpturen och placeringen i den offentliga miljön som tillsammans inbjuder till olika aktiviteter. Det tredje är inspirationen och möjligheten till ett fortsatt upptäckande.

Nedan följer diskussion om uppsatsens innehåll. Först sker en reflektion över konst i offentlig miljö, helhetsarbetet som krävs för att lyckas och landskapsarkitektens uppgift i sammanhanget. Därefter reflekterar jag över den valda metoden. Uppsatsen avslutar med några meningar om mina erfarenheter.

Resultatreflektion

I Borås och Wanås används skulptur som ett medel för att synliggöra samtidskonsten i samhället. Den offentliga miljön blir ett utställningsrum, där de varsamt framarbetade verken prövas mot publiken. Det är en förståelseprocess som inletts. För att den ska ske tänker jag att planerare och andra aktörer i offentlig miljö måste våga ta steget att använda estetik och konstnärliga uttrycksformer. Landskapsarkitekter och planerare måste sluta tro att det som är skrämmande för en ovan publik inte får eller bör finnas i offentlig miljö.

Konst behöver inte vara utstickande och anmärkningsvärd utan kan bli en naturlig del i vardagen. Jag tror inte heller att skulptur ska förknippas med något exklusivt och statusmärkt. Konst kan istället vara till för ett varierat uttryck för alla oavsett bakgrund, identitet och status.

I resultatet berättar Gora att konst skapar en fristad i offentlig miljö, den är identitetsskapande och frånställt ett påträngande kommersiellt budskap. Konsten bidrar till varierade upplevelser i den offentliga miljön där våra sinnen aktiveras. Jag tror det är viktigt att skapa potentiella platser där aktiviteten inte är påtvingad, utan det finns utrymme för besökarens egna tankar och fantasi. Jag tänker att variation gör att fler personer känner sig välkomnade på gemensamma platser.

Helhetsarbetet

För att förstå faktorer som påverkar hur skulptur upplevs har jag i uppsatsen gett en bild av miljön runtomkring skulpturen. Exempelen från Borås och Wanås visar att platsers identitet och attraktionsvärde kan höjas när konst placerats i staden respektive parken. Skulpturen *Ute* kan inte ensam ändra en stads image. En skulpturstad byggs upp under lång tid, med ett kontinuerligt förankringsarbete. Vad som sker kring skulpturen bestäms av besökarens beteende, men påverkas av hur konsten presenteras och förklaras. I Borås och Wanås sker förankringsarbetet med åskådarna genom pedagogiskt arbete, guidade turer och konstutställningar. Det är ett lyhört arbete där allmänhetens oförståelse för konst bemöts i en pågående dialog. I arbete behöver landskapsarkitekten forma olika strategier för

att öka förståelse för naturen och konsten. Jag tänker att landskapsarkitekten kommer ha en väsentlig roll i att skapa en naturlig relation till ett varierat formspråk, där natur och konst får ett större värde.

Skulpturs placering och omgivning påverkar vilken variation och valfrihet som uppstår kring objektet. Sammanhanget och rumsligheten underlättar det sociala engagemanget och viljan att delta aktivt. Sveriges Arkitekter skriver att landskapsarkitekten har en särskild kompetens att sammanlänka flera viktiga värden och aspekter i offentlig miljö. Det estetiska formspråket behöver ta mer plats när de olika aspekterna vävs samman. För att det estetiska ska bli mer genomgående i gestaltning behöver landskapsarkitekter och planerare ha ett intresse för att forma miljöer med ett starkare estetiskt värde. Argumenten för konstnärligt uttryck och de nyttoaspekter som konsten ger måste stärkas. När offentlig miljö gestaltas behöver samarbetet mellan olika professioner fungera. Kunskap och förståelse för varandras expertis är väsentlig, men också en tillåtelse att uttrycka sig på olika sätt. Landskapsarkitekter har ofta ett övergripande synvinkel när utemiljöer gestaltas, men kan även själv göra installationer och objekt i offentlig miljö.

Landskapsarkitekten

Landskapsarkitekten kan använda sig av skulptur för att inbjuda till olika aktiviteter, belysa vissa platser, förändra status och attraktionskraft, göra konst tillgänglig och skapa variationsrika miljöer. Som planerare och gestaltare av offentliga miljöer har landskapsarkitekten en betydande uppgift i att göra konst tillgänglig för allmänheten. Landskapsarkitekten väljer hur konst används och om skulptur blir ett enskilt objekt eller en helhetslösning i ett område. Jag tänker att planerare är initiativtagare och ansvariga för att upptäcka vilka sammanhang skulptur och konst kan appliceras i. Det kräver att landskapsarkitekten tränas i att se möjliga forum för konsten, vilket är en speciell träning där information och teori översätts i estetisk gestaltning. Landskapsarkitekten har ett arbete där forskning inom ekologi, sociologi och naturens värden för hälsa blir till en egen konstform. Martha Schwartz säger att landskapsarkitekturen inte enbart ska ha en sammanlänkande funktion utan har ett egenvärde i sig, precis som konsten och arkitekturen. Jag tänker att landskapsarkitekten har många verktyg som ger uttrycket i offentlig miljö variation. Skulptur kan vara den attraktionskraft som lockar människor till utemiljöer. Blomsterarrangemang, växtplanteringar och grönområden är estetiska formspråk som jag tycker lyfts och får ett starkare uttryck när det blir unikt för platsen. Att placera ett objekt, en skulptur eller någon annan markör gör att naturen blir starkare belyst, i stadslandskap och naturlandskap.

Jag ser likheter mellan landskapsarkitektens och skulptörens arbete och tror att vi kan byta kunskaper med varandra. Interaktiv skulpturs formspråk är inbjudande och intresseväckande något som hela den offentliga miljön kan vara. Skulpturens formspråk eller en viss tanke, ett koncept kan förstöras och verka på en större yta. Skulptur är ett sätt att skapa intresseväckande miljöer men fler tillvägagångssätt kan likställas och ge samma inverkan. Naturen i sig är intresseväckande och mystisk, träd blir samlingspunkter och utflyktsmål såsom skulpturer.

Landskapsarkitekturen vill ofta göras lättförståelig och enkel, jag tror att det behöver finnas ett större djup i våra vardagliga miljöer. Utöver att berätta vart

människor ska gå och sitta kan landskapsarkitekturens konstform kommunicera till personer på ett djupare plan. En frågeställning som jag har fått under arbetet är ifall landskapsarkitekturen behöver vara lättförståelig? Uppsatsen väcker även frågeställningar om hur fler aktiviteter skapas i naturen och staden? Behöver landskapsarkitekturen alltid motiveras med funktion? Hur stor kännedom inom estetik behöver en landskapsarkitekt ha? Varför är det viktigt med variation i den offentliga miljön? Även mer ämnesrelaterade frågor som vilka effekter skulptur har i dagens samhälle? Vad gör skulptur lyckosam? Är skulptur det rätta svaret för att skapa kreativitet? Vilka andra medel kan landskapsarkitekten använda sig av för att öka aktiviteten i offentliga miljöer?

Som landskapsarkitekt ser jag ständigt platser som kan fyllas med aktiviteter eller intressanta växtmiljöer. Arbetet med uppsatsen har även fått mig att reflektera över tomrummets betydelse, att det behövs en balans i variationen. Ifall det finns skulpturer eller andra uttryck som ständigt kallar på vår uppmärksamhet och vill nå oss, tappar de sin funktion till slut. Vissa städer och naturområden ger inte utrymme för skulpturala inslag. Det gäller att alltid se till situationens förutsättningar och ha stor kunskap inom många ämnesområden när planerare skapar en variationsrik helhetsbild.

Metodreflektion

Syftet med arbetet var att undersöka vilka aktiviteter som uppstod genom interaktiv skulptur. Jag valde representativa samtalspersoner för att besvara frågeställningen. Att samtala med Hasse Persson, Marie Ottosson och Monika Gora var ett effektivt sätt att ta del av den långa process som sker när skulptur placeras i offentlig miljö. Samtalspersonerna har en stor medvetenhet och erfarenhet om hur konst bemöts i det offentliga rummet. Det gav mig en inblick i det stora engagemang och långsiktiga arbetet som krävs för att skulptur i offentlig miljö ska lyckas. Vid samtalen besökte jag skulpturerna och har sedan förmedlat min förståelse av den information jag samlat in.

Uppsatsen lyfter fram positiva exempel och samtalspersonerna marknadsför gärna sina projekt. Det utesluter självklart inte att det finns dåliga exempel där skulptur inte uppfyller den tänkta funktionen eller finns där människor rör sig. Exempelen ger inte en helhetsbild av hur skulptur samspelar i den offentliga miljön. Därför lyfter jag flera gånger fram hur viktigt det är att skapa platsanpassade alternativ och lösningar.

Lekfullheten och aktiviteten kring skulptur samt allmänhetens inställning belystes enbart genom samtalspersonernas och författarnas egna åsikter och erfarenheter. En annan metod är att utföra observationer, fallstudier eller enkätstudier för att forma en helhetsbild av situationen där mottagarens personliga åsikt synliggörs. En egen studie där rörelse och aktiviteter noteras kring skulptur kan resultera i en mer kritisk granskning i hur interaktiva verken är, samt leda till ett vidare resonemang. Detta hade inneburit en större undersökning som krävt mer tid vid varje studiebesök, innehållit färre exempel och enbart gett en bild av dagens situation.

Det finns även modeller inom konstteori för att förklara konst och dess betydelse. I det här arbetet är det exempel på aktiviteter kring skulptur som varit det viktiga, inte att utvärdera konsten i sig.

Jag har utgått från källor inom landskapsarkitektur och samtidskonst. För att undersöka skulpturs sociala effekter närmare kan även källor inom sociologi användas. De hade kunnat gå djupare på konstens roll i samhället.

Temat interaktiv skulptur i offentlig miljö sträcker sig över flera olika ämnesområden. De väcker många nya frågeställningar som var och en kan ligga till grund för ett framtida arbete inom skulptur.

Avslutning

Genom samtal och litteraturstudier har jag fått en bred kunskap om interaktiv skulpturs användningsområde. Hur de används och vilka aktiviteter som kan uppstå kring ett objekt. Jag har fått förståelse för betydelsen i att göra konst tillgänglig för allmänheten. I min referensram finns nu både fungerande och pågående projekt där skulptur har en betydande uppgift. Jag har framförallt fått kännedom om det helhetsarbete som krävs för att öka förståelsen för samtidskonsten.

Referenser

Bilder

Samtliga bilder av författaren

Tryckta källor

Berglund, Ulla & Jergeby, Ulla (1998). *Stadsrum - människorum: att planera för livet mellan husen*. Stockholm: Byggforskningsrådet

Billgren, Ernst (2008). *Vad är konst och 100 andra jätteviktiga frågor*. [Ny utg.] Lidingö: Langenskiöld

Cupers, Kenny & Miessen, Markus (2002). *Spaces of uncertainty*. Wuppertal: Verlag Muller & Busmann

Gehl, Jan (2003). *Livet mellem husene: udeaktiviteter og udemiljøer*. 5. udg. København: Arkitektens forlag

Kidpele (2006). *Urban recreation: Akay & Peter = Bröderna Barsky*. 1. uppl. Årsta: Dokument

Richardson, Tim (red.) (2004). *The Vanguard landscapes and gardens of SchwartzSchwartz*. London: Thames & Hudson

Wachtmeister, Marika (2001). *Konsten på Wanås: [Art at Wanås]*. Stockholm: Byggförl./ Kultur

Minnhagen-Alvsten, Monika, Wachtmeister, Marika & Edenheim, Ralph (red.) (1994). *Wanås, konsten parken slottet: [Wanås, art park castle]*. [Knislinge]: [Wanås Mobile]

Olsson, Tommy (red.) (2009). *Borås: skulpturstaden*. Borås: Kulturnämnden i Borås kommun

Persson, Hasse, Mellström, Kristina, Sogor-Ekner, Medeia, Bohm, Ingela (2009) *Borås skulpturvandringar*. Borås Konstmuseum

Internet källor

Borås Stad (2010-04-01). *En levande stad*. (Elektronisk).

Tillgänglig: <<http://www.boras.se/forvaltningar/kommunledningskansliet/kommunledningskansliet/omboras/omboras.4.7243a9a4125d5ad4db1800032222.html>> (2010-04-27).

Gora, Monika (uå). *Projects*. (Elektronisk).

Tillgänglig: <http://gora.se/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=6&Itemid=53> (2010-04-26).

Gora, Monika (2010-01-22). *Metamorfos – Sculpture, Linköping*. (Elektronisk).

Tillgänglig: <http://gora.se/index.php?option=com_content&view=article&id=194:metamorfos-sculpture-linkoeeping&catid=63:2005&Itemid=53> (2010-04-26).

Johansson, Emma (2009). *Användning av konst i samspel med landskapsarkitektur*. (Elektronisk). 25 sidor. PDF- Format.

Tillgänglig: <http://stud.epsilon.slu.se/83/1/Johansson_e_090417.pdf> (2010-04-26).

Mattas, Kajsa (2009-04-22). *Kajsa Mattas*. (Elektronisk).

Tillgänglig: <<http://www.mattas.se/content/view/3/2/>> (2010-04-26).

Nationalencyklopedin (uå). *Skulptur*. (Elektronisk).

Tillgänglig: <<http://www.ne.se/skulptur/interaktiv>> (2010-04-26).

Statens konstråd (uå). *Windshield*. (Elektronisk).

Tillgänglig: <<http://www.statenskonstrad.se/se/Menu/Upplev/Byggnadsanknuten+kunst/Gestaltningar/2009+-+2000/2004/Carsten+H%C3%B6ller/f/ShowTagList/TagId/AE10E2FB-DCF9-4D7F-ADE0-BA109D62EA33>> (2010-04-26).

Sveriges Arkitekter (2008-12-09). *Landskapsarkitekt*. (Elektronisk).

Tillgänglig: <<http://www.arkitekt.se/bli/landskapsarkitekt>> (2010-05-25).

Sveriges lantbruksuniversitet (uå). *Forma framtiden*. (Elektronisk).

Tillgänglig: <http://utbildning.slu.se/vara_utbildningar/kandidatoyrkesprogram/Landskapsarkitekt_Uppsala/oversikt/> (2010-04-26).

Wanås (uå). *Wanås*. (Elektronisk).

Tillgänglig: <<http://www.wanas.se/>>/Konst/Stiftelsen Wanås utställningar. (2010-04-27).